MELCHISEDEC ŞI LIPOVENII

Victor Vascenco

La religione è tornata ad essere una componente
significativa del panorama culturale.

Giovanni Filoramo

Cartea lui Melchisedec, *Lipovenismul, adică schismaticii sau rascolnicii şi ereticii ruseşti*, scrisă la sfârşitul anilor ’60 ai secolului al XIX-lea şi publicată în 1871, este prima lucrare românească, de proporţii respectabile [11][1], în care se ia în discuţie, între altele, problema staroverilor din România. Am spus „între altele”, întrucât problema enunţată reprezintă doar unul din următoarele trei aspecte tratate de autor:

1. Schisma din sânul Bisericii Ruse de la mijlocul secolului al XVII-lea şi urmările ei;
2. Staroverii („schismaticii”, în terminologia autorului) din Bucovina, Moldova, Dobrogea şi Muntenia;
3. Sectele ruse (şi ramificaţiile lor în România): epoca prenikoniană, începând cu secolul al XI-lea, şi epoca postnikoniană, începând cu secolul al XVII-lea.

Termenul *lipovenism* din titlul lucrării nu trebuie să ne inducă în eroare, căci el are aici o valoare pancronică, desemnând în concepţia lui Melchisedec toate curentele religioase sectare din Rusia ortodoxă, deci după creştinare, inclusiv lipovenismul românesc (secolul al XVIII-lea şi urm.).

[1] Cifrele incluse în paranteze drepte indică, aici şi în continuare, lucrarea corespunzătoare din lista de izvoare (note) de la sfârşitul articolului şi, la rigoare, după punct şi virgulă, pagina respectivă.

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

Despre acesta din urmă (vezi mai sus pct. 2), singurul aspect care ne-a interesat propriu-zis, autorul vorbeşte, în diferite locuri, de-a lungul a peste 180 de pagini (o treime din lucrare).

În această parte a cărții (despre lipovenii români), care este originală şi inedită (celelalte două părți: schisma şi sectele reproduc idei cunoscute[1]), prezintă un interes deosebit trei chestiuni:

- ierarhia lipovenească de la Fântâna Albă şi relațiile ei cu ierarhia staroveră din Moscova;
- diferențele liturgice dintre cultul ortodox oficial şi cel lipovenesc de rit sacerdotal (20 deosebiri formale, care „nu se ating de fondul dogmatic al religiunei" [11; 217], ca, de exemplu, proscomidia, adică pregătirea pentru împărtăşanie, statutul exclamației *aleluia* (de câte ori se rosteşte), numărul închinăciunilor, modalitatea îngenunchierii în biserică etc.);
- demografia statistică a populației lipoveneşti din România.

Ceea ce ne-a determinat să facem această expunere despre lucrarea lui Melchisedec, azi o raritate bibliografică, şi autorul ei este faptul că, în ciuda primordialității acesteia în cadrul scrierilor istoriografice privind panorama culturală a lipovenilor, lucrarea este extrem de puțin cunoscută. Ce-i drept, ea figurează, să zic aşa, „obligatoriu", în bibliografii, însă mai totdeauna strict formal, fără să fi fost citită de cei ce o amintesc. Iar, dacă cumva se menționează în text, aceasta se face din fuga condeiului şi în necunoştință de cauză (una dintre puținele excepții de la acestă regulă o constituie studiile interesante, cu caracter istoric, ale lui Alexandr Varona).

În ceea ce urmează, vom încerca să prezentăm, sub forma a şapte secvențe, personalitatea autorului şi epoca în care a trăit acesta, specificul lingvistic al lucrării sale, scrise mai bine de 130 de ani în urmă, şi principalele aspecte ale concepției lui Melchisedec în materie de lipovenism.

[1] Melchisedec a pus la contribuție lucrări apărute în perioada 1859-1860: scrieri aparținând unor cercetători ai raskolului ca V. Kelsiev, Subbotin (e citat fără a i se menționa prenumele), D. Nadejdin, T. Livanov, G. Protopopov, reviste şi culegeri apărute la Moscova, Sankt-Petersburg şi Herson, o revistă germană şi un studiu francez. Izvoarele sunt, aşadar, aproape în întregime, rusești. Sursele, pe care autorul le menționează începând cu p. 96, sunt citate lacunar. Lucrări româneşti, exceptând un articol demografic, nu figurează, întrucât, până la Melchisedec, problema schismei n-a fost cercetată în Principate.

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

Melchisedec şi epoca sa. Schiță biografică

Numele laic al lui Melchisedec este Mihail Ştefănescu. S-a născut în comuna Gârcina, de lângă Piatra-Neamț, în 1823 (pe piatra de mormânt - 1822) şi a încetat din viață în 1892. Provine dintr-o familie de preoți din tată în fiu. După studii încununate de succes la Seminarul de la Socola, devenit mai târziu Seminarul Veniaminian, se dedică şi el vieții preoțeşti.

La vârsta de 20 de ani îmbracă rasa călugărească şi adoptă un nou nume, Melchisedec, antroponim biblic de origine ebraică cu sensul 'rege-preot', purtat pentru întâia oară de împăratul Salemului (Ierusalimului) [8; 821], [7; 6]. Cu acest nume va deveni cunoscut mai târziu ca teolog, cărturar şi istoric român [4; 1484], [5; 1512], [18; 166].

Tinerețea sa coincide cu perioada Regulamentelor Organice (1828-1834), când se proclamă limba română ca limbă a statului şi Bisericii, a învățământului şi justiției [14; 158]. Este, mai apoi, contemporan cu oameni de seamă, ca B.P. Hasdeu şi Titu Maiorescu, cu istorici ca Nicolae Bălcescu şi A.D. Xenopol, cu Eminescu, Luceafărul poeziei româneşti, şi cu mari evenimente din istoria Țărilor Române: Revoluția de la 1848 şi Războiul pentru Independență (1877-1878; a donat statului o sumă importantă de bani pentru înzestrarea armatei naționale care lupta contra turcilor).

În virtutea realelor sale aplicații pentru studiile teoretice, este trimis în, 1848, să urmeze cursurile Academiei de teologie din Kiev (*Kievskaja duchovnaja akademija*), la absolvirea căreia, în 1851, i se atribuie titlul de magistru în teologie şi litere. Face cu acest prilej călătorii de studii la Odesa şi Sankt-Petersburg, reuşind să aprofundeze unele cercetări de bibliotecă şi mai ales să-şi perfecționeze cunoştințele de limba rusă, ce-i vor fi necesare 20 de ani mai târziu cu prilejul misiunii diplomatice la curtea țarului (v. infra).

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

După întoarcerea sa din Kiev, devine, în 1852, protosinghel, adică arhimandrit adjunct, în 1856 - arhimandrit, iar în 1862 - arhiereu. Deține succesiv următoarele funcții: director şi profesor la seminarul episcopal, rector la seminarul din Huşi, locotenent (1865) al Episcopiei Dunării de Jos, cu reşedința la Ismail, iar, din 1878, la Galați. În cuvântarea ținută cu acest prilej (la Galați), Melchisedec pune în evidență faptul că, prin înființarea episcopiei din Ismail, unirea Basarabiei cu România este consfințită solemn şi bisericeşte. În 1879 devine episcop al Romanului.

Datorită notorietății sale pe plan național este ales în 1857 reprezentant în divanul ad-hoc şi, în această calitate, participă activ la actul

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

Unirii. În 1859 devine membru al comisiei pentru secularizarea (etatizarea) averilor mănăstireşti (a iniţiat, alături de M. Kogălniceanu, promulgarea legii secularizării, fiind singurul prelat din Principate care a sprijinit guvernul lui Cuza în această privinţă); un an mai târziu devine ministru al cultelor şi instrucţiei publice.

În calitate de membru al Sfântului Sinod redactează cu asiduitate numeroase proiecte de lege şi regulamente de importanţă deosebită, fiind, în esenţă, sufletul acestei instituţii. De menţionat, în acest context, că întreaga organizare modernă a Bisericii Române şi a institutelor religioase din România se datorează, aproape în întregime, lui Melchisedec [7; 67].

Este unul dintre ctitorii Bibliotecii Academiei Române, căreia i-a donat, prin testament, întregul fond personal de cărţi. Este membru, din 1870, al Societăţii Academice Române (care, în 1879, devine Academia Română); de asemenea, e membru al altor opt societăţi ştiinţifice şi culturale din Paris, Târnovo, Kiev, Sankt-Petersburg, Atena şi Constantinopol [7; 88]. Meritele lui ştiinţifice şi literare (de menţionat, înainte de toate, *Cronica Huşilor*, cea mai importantă lucrare a sa cu caracter istoric şi filologic) sunt apreciate de B.P. Hasdeu: „Episcopul Melchisedec, fără îndoială, a fost bărbatul cel mai cu ştiinţă dintre prelaţii noştri contimporani...” (*apud* [7; 87]) şi de N. Iorga, care îl consideră „bărbat cu o chemare ştiinţifică netăgăduită” [7; 84].

Ca membru al Academiei Române, depune o activitate la fel de laborioasă, ca şi pe tărâm ecleziastic şi istoric. Prezintă, în acest context, „rapoarte academice”, adică recenzii, la o seamă de cărţi ale lui Moses Gaster, Gh. Asachi ş.a., pune în evidenţă şi înfăţişează confraţilor săi hrisoave moldoveneşti originale scrise în slavonă, propune Academiei tipărirea unei colecţii de 64 de predici ale lui Ioan Hrisostomul traduse de el din limba germană (Melchisedec stăpânea şapte limbi străine, din care trei moderne: franceza, germana şi rusa, şi patru limbi clasice: greaca, latina, slavona şi ebraica). Prezintă, de asemenea, un memoriu privind descoperirea, în evangheliarul de la Humor, a adevăratului portret al lui Ştefan cel Mare, apoi o serie de hrisoave slavone şi predici ale mitropolitului Antim Ivireanu. În acest context, Constantin C. Diculescu consideră că „el, împreună cu Hasdeu, sunt cei dintâi istorici care au apreciat după adevărata lui valoare, studiul vechilor documente slavone” [7; 84].

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

Melchisedec s-a dovedit a fi abil şi pe tărâm diplomatic. În 1868 a fost trimis, împreună cu Ion Cantacuzino, la curtea împăratului rus, pentru a-i înmâna acestuia o scrisoare din partea principelui Carol şi a duce tratative asupra unor chestiuni politice nerezolvate. Într-o scrisoare din acelaşi an către principele Carol, Otto von Bismarck, bun cunoscător al situației din Rusia, căci a fost timp de mai mulți ani trimis plenipotențiar al Prusiei în capitala imperiului rus, îi scrie domnitorului român: „Nu mă îndoiesc că misiunea la Petersburg va avea un efect cu atât mai favorabil, cu cât episcopul de Ismail va reuşi să-şi asigure simpatiile colegilor săi din Petersburg şi a arăta în chip public acest succes" (*apud* [7; 51]). Melchisedec fu, într-adevăr, bine primit de înalții demnitari ruşi în frunte cu împăratul Alexandru al II-lea, care, în semn de respect pentru rasa episcopală şi meritele multilaterale ale diplomatului român, i-a sărutat mâna. Simpatia țarului pentru „cel mai strălucit arhiereu al regatului român" [7; 16] se manifestă şi în 1887, când, cu prilejul împlinirii a 45 de ani de servicii aduse Patriei şi Bisericii, Melchisedec primeşte felicitări şi un egolpion (iconiță de aur purtată de arhierei la gât) de mare preț, ca dar împărătesc din partea lui Alexandru al III-lea.

Limba lucrării lui Melchisedec despre lipoveni

Limba scrierilor lui Melchisedec (a compus peste 60 de lucrări, mai ales de istorie, teologie şi didactică [7; 149–159]) reflectă evoluția limbii române literare în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Este o epocă când româna standard nu se fixase încă. Pregnante sunt acum două aspecte: perfecționarea alfabetului şi prefacerile din vocabular.

Este vorba, mai întâi, de faptul că, în această epocă, se pun bazele trecerii de la sistemul alfabetic chirilic la cel latin, deci bazele alfabetului mixt sau de tranziție. Practic, alfabetele de tranziție, căci au fost mai multe, cel puțin 25 la număr [2; 44], pot fi semnalate timp de aproape şase decenii (în perioada anilor 30-80 ai secolului al XIX-lea), scrierea cu grafii latine fiind adoptată oficial la mijlocul acestei perioade: în 1860 - în Muntenia şi în 1862 - în Moldova. Melchisedec a scris mai ales cu caractere latine, dar se pronunță pentru chirilice în tipărirea cărților de cult.

Cel de-al doilea aspect, şi anume prefacerile din vocabularul românesc, se reflectă şi el/ele în scrierile lui Melchisedec. În limba lucrării

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

în discuție, adică cea despre schismă şi lipovenism, ne întâmpină, după cum vom vedea mai jos, formații neologice (împrumuturi şi calcuri), cuvinte şi forme care nu se mai folosesc azi (arhaisme), formații de idiolect şi unele particularități fonetice.

Pentru limba secolului al XIX-lea sunt caracteristice cu deosebire unele variante fonetice/morfologice, pe care cititorul din zilele noastre le consideră învechite. Despre acestea Sextil Puşcariu spunea: „Într-o limbă atât de puțin fixată şi «gramaticalizată» ca (sic!) cea a noastră, variantele fonetice şi cele morfologice sunt atât de multe, chiar la autori consacrați, încât nu pot fi ignorate" [15; 336].

În cuvintele cu morfemul final *-ie/-iune* sunt preferate acum, în secolul al XIX-lea, formele lungi. La Melchisedec ele se întâlnesc în exclusivitate, de exemplu: *asoțiațiune* (şi nu *asociație*), *comunicațiune*, *generațiune*, *instituțiune*, *ocaziune*, *opiniune*, *opoziționе*, *persecuțiune*, *religiune*, *revoluțiune*, *rezoluțiune* ş. a.

Neologismele de origine franceză cu *ex-*, mai ales la inițială, sunt ortografiate *es-*, de exemplu: *esemplu* (deşi forma originară, fr. *exemple*, se scrie şi se rosteşte cu *ex-*), *estravagant*, *a estermina*, *a espedia*, *esperiență*, *a esprima*, *a espune*, *a esplica*, *esil*, *pretest* ş.a.

Unele forme, mai ales de factură substantivală, sunt percepute în zilele noastre ca fiind învechite, deşi semantica lor e transparentă, în sensul că poate fi înțeleasă cu uşurință: *christiani* 'creştini', *demarşă* 'demers', *individe* 'formă de plural pentru *individ*', *monastire* 'mănăstire', *a ordina* 'a ordona', *pasport/paşport* (cu plural în *-uri*) 'paşaport', *păstoriu* 'păstor', *resbel* 'război', *a rumpe* 'a rupe', *sânt* s.m. şi adj. 'sfânt', (de exemplu, *sânte icoane*), *a titlui* 'a intitula'.

Arhaice sunt şi formele adjectivale cu sufixul *-icesc*: *monahicesc* 'călugăresc', *moschicesc/muschicesc* 'rus, moscovit', *ereticesc* 'eretic', de asemenea, unele macrotoponime: *Russia* (şi *russ* s.m. şi adj., de exemplu, în expresia *lumea russă*), *Mosqua* 'Moscova', *Besarabia/ Beserabia* 'Basarabia'. Învechite sunt, apoi, unele expresii substantivale sau verbale: *botez cu foc* 'ardere pe rug', *departamentul din lăuntru* 'ministerul afacerilor interne', *scrisori creditive* 'scrisori de acreditare', *stil prost* 'stil simplu, neelevat', *tractatul de Paris* 'tratatul de la Paris', *a ține izvod* 'a ține evidența'.

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

Semnalăm şi câteva arhaisme propriu-zise: *fur* ’hoţ, tâlhar’ (coincide cu radicalul verbului *a fura*), *gramată* ’hrisov’, *sudit* ’persoană aflată sub protecţia unei puteri străine’, *teşcherea* ’act de liberă trecere’ (turc.).

Autorul s-a lăsat influenţat, mai ales în prima parte a lucrării sale, consacrate realităţii ruse, de originalele ruseşti puse la contribuţie. Ori de câte ori întâlneşte el cuvinte care denumesc obiecte sau concepte noi, necunoscute până atunci limbii române, le redă aidoma, preluând atât forma, cât şi înţelesul lor. Semnalăm astfel:

- *împrumuturi din rusă,* ca: *baraban* ’tobă’, *blagocestie* ’evlavie’, *busurman* ’necredincios’, *corobcar* ’negustor ambulant’, *costium* ’costum’ (poate fi şi împrumut direct din franceză), *edinoverie* ’credinţă unică, comună bisericii oficiale şi unor staroveri’, *familie* ’nume de familie’ (de exemplu, *lipovean cu familia Busurcă*), *grobniţă* ’cavou’, *izbă* ’casă ţărănească de lemn’, *marchetan* ’vânzător ambulant’ (poate fi şi împrumut direct din polonă), *nacetnic* ’om citit, erudit’, *nastavnic/ustavnic* ’mentor’, *povoscă* ’căruţă’, *staroobriadţi* ’credincioşi de rit vechi’ (cu derivatul *staroobriadism*), *staroveri* ’credincioşi de rit vechi, adepţi ai vechii credinţe, vechi credincioşi’ (cu derivatul *staroverism*), *zatvornic* ’ascet închis pe viaţă într-o chilie strâmtă’.

- *împrumuturi din franceză:* (numărul lor este mai mic nu în limba literară, în genere, ci în limba scrierii lui Melchisedec): *criminalist* ’criminal’, *liber-cugetător* ’persoană cu atitudine critică faţă de religie’, *civilisatrice* ’civilizator’, de exemplu, în expresia *mijloace civilisatrice* (cf. fr. *civilisatrice*, formă feminină a adj. *civilisateur*), *neguţiant* ’negustor’, (cf. fr. *négociant*, cu acelaşi sens), *pacific* ’de împăcare’, de exemplu, *scrisori pacifice* (cu sens derivat de la fr. *pacifique* ’paşnic, calm’), *suplică* ’jalbă’, *uvrier* ’muncitor’.

Ne întâmpină în limba lucrării şi unele stângăcii de traducere, explicabile, pare-se, prin faptul că autorul şi-a redactat textul uneori din fuga condeiului, de exemplu: *fortăreaţa Petropavlovska* în loc de ’fortăreaţa Petru şi Pavel’, *gubernia* (sau *episcop de*) *Nijegorod* (un asemenea toponim, *Nijegorod*, nu există, trebuia spus Nijni-Novgorod, căci *nižegorodskij* este adjectivul corespunzător, de exemplu, în expresii ca *nižegorodskaja gubernija*), *mănăstirea Slavsky* în loc de ’mănăstirea din comuna Slava-Veche’, *arhiepiscopul Vasluisky* în loc de ’arhiepiscopul de Vaslui’. Greşită este, apoi, expresia *palatul cel de granit* sau, în alt loc, *palatul granovit*, traducere eronată a rus. *Granovitaja palata*, pentru care s-a propus recent

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

echivalentul, destul de reuşit, *Palatul în Fațete* [13; 111]. Este vorba despre marea sală de recepții (în rusă *palata* înseamnă propriu-zis 'încăpere spațioasă, sală'), pe care o găzduieşte pe teritoriul Kremlinului o clădire cubică a cărei fațadă centrală, cea de est, este sculptată în relief cu fațete decorative (în rusă *granovityj* < *gran'* 'fațetă') [3, 253] în stil italian.

Revenind asupra unor aspecte de sistem privind limba română literară în secolul al XIX-lea, menționăm că formarea pluralului la o serie de substantive masculine şi feminine, dar şi la unele forme pronominale, prin palatalizarea consoanei finale (de ex. *lup – lup'*), era marcată în scris, spre deosebire de zilele noastre, printr-un *i* scurt (*ĭ*). La Melchisedec găsim numeroase exemple: *căsătorițĭ*, *ceĭ* (pl. de la *cel*), *dascălĭ*, *epitropĭ*, *intrigĭ*, *lipovenĭ*, *mănăstirĭ*, *morțĭ*, *născuțĭ*, *părințĭ*, *scrierĭ*, *staroverĭ*, *țăranĭ* ş. a.

Acestui *ĭ* scurt, care constituie o realitate fonetică şi, în multe alte cazuri (de pildă în forme verbale de tipul *petrecĭ* [19; 15], realitate pe care *ĭ* o redă grafic cât se poate de reuşit, îi corespunde azi, mai puțin adecvat, un *i* plenison (*lupi*, *petreci* etc.; vezi [1; 71-73]).

Ce înțelege Melchisedec prin lipoveni, respectiv lipovenism

Viziunea lui Melchisedec asupra lipovenilor, după cum vom vedea mai jos, diferă întrucâtva de concepția tradițională românească.

Melchisedec a deetimologizat termenul *lipoveni* şi a extins, aproape fără limite, noțiunea de lipovenism. Din 'adepți ai ideilor lui Filipp şi urmaşi ai acestuia în România' (care reprezintă numai o parte a mişcării protestatare împotriva reformei lui Nikon) el a creat conceptul aderenței la vechea credință în genere. Prin lipovean el înțelege, aşadar, orice adept al vechii credințe, orice credincios de rit vechi, orice starover sau sectar. El vede „milioane de lipoveni atât în interiorul, cât şi în exteriorul Rusiei" [11; 44]. Pentru el, Antonie, mitropolit starover al Moscovei, este un lipovean [11; 201]; episcopul Pafnuti din Kolomna şi episcopul din Vetka sunt lipoveni [11; 203, 67]; mitropolitul Kiril de la Fântâna-Albă este întâmpinat la Sankt-Petersburg de lipoveni [11; 136]; în schitul Polosa din gubernia Cernigov sălăşluiesc lipoveni [11; 135].

Melchisedec foloseşte uneori ca sinonim pentru *lipoveni* termenul *rascolnici* 'schismatici' (pe care staroverii, în virtutea valorii peiorative a

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

acestui cuvânt [9; 335] nu-l acceptă), de exemplu: „Cifra exactă a lipovenilor sau rascolnicilor în Rusia încă nu este cunoscută, nici chiar în sferele guvernamentale” [11; 495].

Aceeaşi semnificaţie, i.e. ’starover’ sau, depreciativ, ’raskolnic’, o are şi adjectivul corespunzător, format prin derivare cu sufixul *-esc*, pe care îl întâlnim în expresii ca: *episcop lipovenesc*, *schit lipovenesc*, *ierarhia lipovenească din Rusia*, *satele lipoveneşti de lângă mănăstirea Keržensk*, *Vetka lipovinească* (ortografiat cu *i*), *schisma sau rascolul lipovenesc*, *kinovia lipovenească de pe râul Vâga din Pomor’e*, *sectele lipoveneşti ce bântuie poporul inferior rusesc* etc.

Cât priveşte lipovenii „din exteriorul Rusiei” (v. supra), adică staroverii care au început să emigreze în Bucovina („lipovenii austrieci”), Moldova şi Dobrogea (aceştia din urmă fiind denumiţi „lipovenii din Turcia”) pe la jumătatea secolului al XVIII-lea şi urmaşii lor, aceştia nu se deosebesc în principiu, după Melchisedec, de ceilalţi staroveri de acelaşi tip. Există totuşi o trăsătură diferenţială, care pune în evidenţă, prin contrast cu situaţia din Rusia, sobrietatea religioasă a staroverilor din Moldova: „Lipovenii moldoveneşti în genere nu se disting prin aprinderea şi forţa fanatismului rascolnic” [11; 184].

Principalele lor ocupaţii sunt comerţul şi meşteşugurile (la oraş), agricultura şi muncile sezoniere pe proprietăţile mănăstireşti (la ţară). Pescuitul în Deltă este amintit mai rar, de exemplu, cu prilejul strămutării unui grup de pescari lipoveni nekrasoviţi în Bucovina, şi anume la Fântâna-Albă, în 1783, cu aprobarea împăratului Austriei [11; 100].

Consemnarea lipovenilor români (adică din România) se face de la nord spre sud, începând cu Bucovina, unde sunt menţionate localităţile Fântâna-Albă (azi pe teritoriul Ucrainei), Climăuţi (aflată ceva mai la sud, azi în apropierea frontierei cu Ucraina), Socolinţi (cea mai veche localitate lipovenească, pendinte de comuna Mitocul Dragomirnei) şi un cătun pe râul Mechindra. „Toţi aceşti lipoveni – ne spune Melchisedec – sunt muscali de origină din Mosqua şi de prin guberniile vecine cu ea, emigraţi în deosebite timpuri şi stabiliţi în Bucovina. Cei mai vechi emigraţi aici sunt lipovenii de la Mitocul Dragomirnei...” [11; 99], (adică propriu-zis din Socolinţi). Nu ştim exact când au venit aici primii băjenari, dar ştim că localitatea Socolinţi (azi Lipoveni) este atestată documentar în 1724.

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

Originea termenului *lipovean*

Cu privire la etimologia termenului *lipovean* (cu varianta populară *lipovan*) s-au formulat, de-a lungul vremii, în literatura de specialitate, dar şi în scrieri profane, patru presupuneri [20; 34-43]: ipoteza apelativă (cuvântul ar proveni, prin falsă asociere conceptuală, de la rus. *lipa* 'tei'), ipoteza toponimică (etimonul ar fi „un toponim mitic", Lipova [13; 223]), ipoteza sacrală (termenul ar putea proveni de la *filippovka*, nume de sărbătoare) şi ipoteza antroponimică, pe care am lăsat-o intenţionat la urmă, căci este singura acceptabilă din punct de vedere lingvistic (cuvântul derivă de la rus. *Filipp* > *filippovcy* sau *filippovane* 'adepţii lui Filipp', rom. *(fi)lipoveni* cu *fi-* suprimat prin afereză).

Melchisedec, care era nu numai prelat, ci şi istoric, deci om de ştiinţă, exprimă un punct de vedere plauzibil, care se încadrează în ipoteza antroponimică: „Deşi nu am date istorice pozitive, dar presupun că cei întâi schismatici ruşi, ce au emigrat în Moldova pe la jumătatea veacului al 18-lea, au fost philipişti (philipovcy), de la care se derivă numirea de Lipoveni, care în România a devenit apoi generică tuturor sectanţilor ruşi ce au emigrat aici în deosebite timpuri" [11; 55]. Într-adevăr, prin lipoveni, respectiv prin termenii ruseşti corespunzători (v. supra), au început să fie denumiţi nu numai adepţii lui Filipp Pustosviat (1672-1742), adică credincioşii de rit nesacerdotal (rus. *bespopovcy*), ci şi credincioşii de rit sacerdotal (rus. *popovcy*), deci lipovenismul în totalitatea sa.

Melchisedec aminteşte şi alţi conducători de curente religioase din epocă, de la numele cărora, la fel ca şi în cazul lipovenilor, s-a format denumirea comunităţii religioase respective. Astfel, de la numele lui Podreşetnikov [11; 37], căpetenie de sectă din gubernia Vladimir, derivă denumirea *podrešetniki* 'adepţii lui Podreşetnikov'; de la numele lui Feodosi Vasilievici sau Vasiliev (1661-1711) [11; 48], contemporan şi rival al lui Filipp Pustosviat, provine denumirea *fedoseevcy*; de la numele lui Andrei Denisov, căpetenie a unui curent schismatic din Pomorie [11; 49], s-a format denumirea *denisovcy*; de la numele lui Gavril Artamonov [11; 57], conducător al unui cult nesacerdotal, provine apelativul *artamonovcy*, iar de la Onufri, numele unei căpetenii de curent sacerdotal [11; 62], s-a format derivatul *onufrievcy*.

Acest mod de a denumi un curent (religios, social sau politic) după numele întemeietorului sau al fondatorului teoriei respective a fost un

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

procedeu curent în limba rusă din secolele al XVII-lea – al XIX-lea. Astfel, de la numele lui L.N. Tolstoi s-a format denumirea *tolstovcy*, de la numele lui Nikon, patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse la mijlocul secolului al XVII-lea – denumirea *nikoniane* etc.

De altfel, chiar denumirea creştinilor, în rusă, *hristiane* (care provine din slavonă, iar în slavonă din greacă), este un derivat de la un antroponim, numele lui Hristos, şi conține în structura sa, la finală, acelaşi sufix ca şi rus. *(fi)lippovane*, rom. *(fi)lipoveni*.

Răspândirea lipovenilor în secolul al XIX-lea

Despre dispersarea lipovenilor la mijlocul secolului al XIX-lea aflăm din lucrarea lui Melchisedec următoarele: „În Moldova lipovenii sunt răspândiți în toată întinderea ei, prin oraşe şi sate, împreună cu indigenii sau aparte. Dintre oraşe, se pare, nu este nici unul în care să nu se afle cel puțin două-trei familii, care se ocupă cu meserii sau cu negoțul” [11; 177].

Aflăm şi date mai exacte. În 1865, potrivit unei statistici oficiale, numărul lipovenilor ar fi fost de 8.375 persoane [11; 482]. În realitate, potrivit unor date obținute de autor prin anchete scrise de la protoiereii din județe, numărul lipovenilor era de 15.165, din care 13.647, deci majoritatea, aparțineau ritului sacerdotal şi 1.518 ritului nesacerdotal (în terminologia lui Melchisedec „secta popistă” şi „secta nepopistă”) [11; 485].

Cu multă acribie sunt înfățişate, de asemenea, localitățile locuite de lipoveni, pe județe, şi anul înființării lor: *județul Ismail*: oraşul Ismail (cu suburbiile Necrasovca-Veche şi Necrasovca-Nouă) - 1820, Chilia - 1820, Nicolaevca - 1865, Vâlcov - 1818; *județul Bolgrad*: Gibrieni - 1805, Caracicova - 1802, Muravlevca - 1807, Podcovca - 1827; *județul Covurlui*: Galați - 1857; *județul Brăila*: Brăila şi Pisc - 1830; *județul Cahul*: oraşul Cahul - 1844; *județul Iaşi*: oraşul Iaşi – 1730-1820, Târgu-Frumos (f.a.), Buciumi - 1855; *județul Botoşani*: oraşul Botoşani - 1801; *județul Suceava*: Manole (azi Manolea) - 1750, Lespezi (f.a.), Bălăşeşti (f.a.), Brăteşti (f.a.); *județul Neamț*: Piatra – 1830-1861, Doamna - 1869; *județul Roman*: oraşul Roman - ante 1840; *județul Vaslui*: oraşul Vaslui – 1800-1839, Dumasca - 1740, Schitul Tisa - 1852; *județul Tutova*: Bârlad – 1840-1850, Plopana – 1844-1850; *județul Ialomița*: Burduşani - 1850; *județul Ilfov*: Bucureşti - 1840, Izvorani – 1833-1869.

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

S-au efectuat anchete, aşadar, în 32 de localităţi (înfiinţate între 1740 şi 1860) din 14 judeţe (date statistice figurează la p. 481-492). Numărul localităţilor, uneori şi denumirea lor, diferă de situaţia din prezent. În mod surprinzător, lipseşte din tabel localitatea Socolinţi, azi Lipoveni, care este, după cum se ştie, cea mai veche colonie lipovenească din România (e însă amintită în text cu mult înainte, la p. 99). Ignorând-o aici, în tabel, Melchisedec consideră că cele mai vechi colonii lipoveneşti din Moldova ar fi cele din Dumasca (1740) şi Manole (1750) [11; 493].

Aflăm unele date, mai puţin precise, şi despre lipovenii dobrogeni, anume de dinainte de 1878, adică din Turcia, unde autorul constată că ar fi două categorii de vechi credincioşi: „simpli rascolnici", adică lipoveni propriu-zişi, şi „cazaci rascolnici", Ignat-cazaci sau nekrasovi (azi le spunem nekrasovişti, adică urmaşi ai atamanului Ignat Nekrasov). În acest context sunt amintite şi câteva localităţi dobrogene locuite de lipoveni: Tatarița (din dreptul Dunării), Camen sau Piatra (azi Kamen' sau Carcaliu), Seriacovo (denumirea rusească a Sarichioiului), Slava (i.e. Slava-Rusă) şi Jurilovca. În urma războiului din 1828, o parte din cazacii nekrasovişti s-au înapoiat în Rusia, locul lor fiind ocupat de noi contingente de staroveri veniți de pe Don şi Kuban' [11; 166].

În 1851, printr-un firman emis de sultan, cazacilor staroveri stabiliți în Dobrogea li se recunoaşte libertatea credinței, libertate pe care aceştia sunt nevoiți s-o plătească scump şi anume cu prețul luptei, alături de trupele turceşti, împotriva creştinilor (ruşi, greci), duşmani ai imperiului otoman. Astfel, despre participarea cazacilor dobrogeni la războiul Crimeii (1853-1854) Melchisedec ne spune: „În resbelul din anul 1853 lipovenii din Dobrogea, după datorie, dăduse (= dăduseră) contingentul lor pentru armata turcească, iar episcopul Arcadi (din Slava-Rusă – n.n. V.V.) i-a binecuvântat pe oşteni..." [11; 171], care se pregăteau să lupte contra ruşilor.

Această participare, nevoită, la luptă alături de turci este amintită şi de A.S. Puşkin în nuvela sa, *Kirdžali*: „Сражение было жестоко. Резались ятаганами. Со стороны турков замечены были копья, дотоле у них не бывалые; эти копья были русские: некрасовцы сражались в их рядах" ('Bătălia era crâncenă. Se ciopârțeau cu iataganele. Dinspre turci puteau fi văzute sulițe, pe care înainte vreme aceştia nu obişnuiau să le folosească; aceste sulițe erau ruseşti: nekrasoviştii luptau în rândurile lor').

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

Atitudinea lui Melchisedec față de lipoveni

Lipsa de înțelegere față de credința altora, cu alte cuvinte, intoleranța religioasă, fenomen cu caracter pancronic, despre care vom vorbi mai jos, poate avea urmări dintre cele mai grave.

Astfel, în secolul al XVI-lea, intoleranța religioasă a dus la măcelul din noaptea Sf. Bartolomeu (1572), intoleranța religioasă a fost cauza Războiului de 30 de ani (1618-1648), intoleranța religioasă stă la baza învrăjbirii dintre catolici şi protestanți în Irlanda de Nord şi tot prin intoleranța de opinii se explică raskolul rus (schisma) de la mijlocul secolului al XVII-lea, când „ambele părți, atât adepții vechii credințe, cât şi cercurile ortodoxe oficiale considerau că sunt depozitarii adevărului absolut" [13; 15].

Fiind față bisericească şi aparținând ortodoxismului oficial, pe care îl reprezenta în calitate de episcop, Melchisedec devine, el însuşi, un exponent al intoleranței față de adversarii reformei lui Nikon, față de „eretici", pe care îi condamnă, după cum vom vedea mai jos, cu asprime şi, uneori, cu patimă.

Statutul religios al lipovenilor este caracterizat de Melchisedec prin trei cuvinte, care apar sub formă de laitmotiv şi sunt aşezate chiar în titlul lucrării [11; 42, 43, 55 ş. a.]: *schismatici*, *rascolnici* şi *eretici* (din care primele două sunt sinonime, deci unul este aici inutil). Frecvente sunt, pentru a-i caracteriza pe adversarii reformei, şi epitetele *fanatici*, *superstițioşi* şi *ignoranți* [11; 39, 42, 201 ş. a.].

Depreciativă este, între altele, caracterizarea clerului starover. Slujitorii cultului sacerdotal, învestiți cu acest drept de către ierarhia de la Fântâna Albă, sunt denumiți „pseudo-preoți din fabrica austriacă" [11; 505]. O altă apreciere, profund subiectivă, „preoții lipoveneşti, recrutați mai totdeauna dintre oameni degradați şi fără de conştiință de datoriile chemării, nu se bucură de vreo considerațiune între păstoriții lor" [11; 215].

Despre sectarismul din Rusia, adică despre lipoveni în sens larg: „Lipovenismul, în toate ramurile sale, este cultul mojicului sau al țăranului rusesc, cult lipsit de lumina ştiinței şi a spiritului creştinesc, şi inamicul neîmpăcat al culturii şi al civilizațiunii" [11; 148].

Despre lipoveni, în sens restrâns, adică despre staroverii români: „Iată deci în cuprinsul României o populațiune mai mare de 16.000 individe, care compun un element cu totul străin de națiunea română, străin prin limbă, prin naționalitate, prin credințele sale religioase şi prin aspirațiunile

BDD-A24296 © 2007 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

sale politice, străin prin ura sa către cultură şi civilizaţiune, prin opoziţiunea (sa) la instituţiunile civilizatrice...” [11; 515]. Sau: „Rămân staţionari, înmărmuriţi, nemişcaţi de tot ce se numeşte progres..., aceeaşi ignoranţă, aceeaşi ură către cultură..., nu întreţin relaţiuni amicale unii cu alţii (adică cu românii – n.n. V.V.)..., trăiesc numai în sectă şi pentru sectă” [11; 516, 517].

Despre atitudinea lipovenilor faţă de şcolile de stat: „Altfel de învăţământ şi de şcoli (diferite de cele bisericeşti – n.n. V.V.) sunt privite de lipoveni ca creaţiuni antichristice, ce corump sufletele şi le abat de la datoriile creştineşti” [11; 216].

Una dintre concluziile bizare ale lui Melchisedec sună în felul următor: „Este viderat (adică evident n.n. V.V.) că înmulţirea lipovenismului fie prin propagare în cuprinsul statului, fie prin emigraţiuni din străinătate, nu poate fi nici într-o privire favorabilă statului român” [11; 520], motiv pentru care propune o serie de măsuri, 14 la număr, „pentru mărginirea lipovenismului în România” [11; 521 şi urm.].

Ne oprim aici cu reproducerea filipicelor lui Melchisedec la adresa lipovenismului (care, în realitate, sunt cu mult mai numeroase). Cititorul dornic de a afla şi alte aspecte „critice” pe această temă, este rugat să parcurgă, cu deosebire, capitolul al XVI-lea, *Observări generale asupra lipovenismului din România* [11; 515 şi urm.].

Încheind această secvenţă, menţionăm că cele spuse de Melchisedec aici se referă deseori nu atât la lipoveni, în sens restrâns, cât la oponenţii reformei, în genere, iar consideraţiile caracterizante se fac de pe poziţiile celor ştiute despre schismă şi „schismatici” în secolul al XIX-lea. Cartea lui Melchisedec a fost scrisă mai bine de 130 de ani în urmă şi, lucru demn de consemnat, cu mult înainte de 1971, când sinodul Bisericii Ruse a abrogat hotărârea, din 1667, de excomunicare a staroverilor.

Dacă Melchisedec şi-ar fi scris cartea în zilele noastre, când staroverii din sud-estul Europei reprezintă, prin Comunitatea Ruşilor Lipoveni din România (înfiinţată în 1990) [12; 249], o minoritate înfloritoare, o etnie stabilă, istoriceşte constituită pe baza unei unităţi lingvistice şi teritorial-insulare, lucrarea sa ar fi avut o orientare diferită sau, pur şi simplu, acest capitol, al XVI-lea, n-ar fi fost scris. E regretabil faptul că lipovenismul românesc este înfăţişat de Melchisedec ca un fenomen static, încremenit. Autorul n-a încercat să-i confere un caracter dinamic, să-l privească cât de cât evolutiv, cu statut de minoritate naţională în devenire şi

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

în plin progres, recunoscută şi reprezentată azi în diferite foruri, inclusiv în organul legislativ suprem al ţării, Parlamentul României.

Este interesant de subliniat că, uneori, părăsind tonul apodictic, Melchisedec încearcă să aibă înţelegere faţă de staroverii români, punând în evidenţă unele însuşiri pozitive ale acestora. El vorbeşte, de exemplu, despre „simpatia cea mare ce au ştiut lipovenii a-şi agonisi în cercurile guvernamentale româneşti [11; 209], ştiut fiind că ei „sunt un popor priceput, abil, harnic, încât unul face cât o duzină de moldoveni" (citat din Nadejdin) [11; 179]. Din păcate, asemenea aprecieri elogioase sunt destul de rare.

Sunt lipovenii „schismatici sau rascolnici şi eretici"?

Vom încerca să răspundem, în încheiere, la această întrebare de pe poziţiile logicii modale şi ale bunului-simţ, fără a ne erija în cunoscători ai învăţăturii dogmatice.

Oponenţii reformei, staroverii, erau, după cum se ştie, tradiţionalişti. Ei cultivau vechile rânduieli bisericeşti, fără a se abate de la dogmele consacrate. Mai mult decât atât: le apărau cu ardoare. Or, prin erezie se înţelege o doctrină care se abate de la dogmele consacrate (v. 6; s.v. *erezie*), ceea ce nu este cazul când vorbim despre staroveri. Apoi, dacă prin schismatici se înţeleg cei ce s-au separat de comunitatea religioasă căreia îi aparţin (v. 6; s.v. *schismatici*), constatăm că staroverii nu îndeplinesc nici în acest sens condiţiile pentru a fi consideraţi schismatici, căci ei, propriu-zis, nu s-au separat de nimeni şi de nimic, ci au rămas pur şi simplu împietriţi în tiparele religioase de dinaintea reformei lui Nikon. Ce-i drept, „împotriva reformei s-au ridicat mulţi preoţi şi călugări care încercau să menţină vechile cărţi şi ritualuri familiare" [13; 220], dar aceasta nu înseamnă o abatere sau o separare, ci o tendinţă firească de menţinere a rânduielilor tradiţionale, chiar dacă acestea nu erau perfecte.

Statutul de schismatici îl resping, în primul rând, adepţii vechii credinţe. Astfel, în epistola „către turma lipovenească" a sinodului starover din Moscova, care a avut loc în 1863, se spune: „noi nu putem urma unor dogme şi tradiţiuni nou-inventate, contra învăţăturii anticei Biserici orthodoxe şi contra convicţiunii conştiinţei noastre. Şi pentru aceasta noi nu

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

suntem schismatici (rascolnici) şi dezbinaţi, ci fii ai uneia sânte, sobornice, apostolice, antico-orthodoxo-catolice Biserici" [11; 124, 129].

Acest statut, de eretici şi schismatici, cu care au fost învestiţi pe nedrept staroverii, este respins şi de persoane din afara pravoslavnicei credinţe. Astfel, Greg King, scriitor englez, ne spune următoarele: „unii considerau că ţarul din acel timp, Petru cel Mare, era întruchiparea Anticristului şi atunci un număr impresionant de credincioşi şi-au dat foc preferând moartea în locul supunerii în faţa Necuratului... Aceşti adepţi ai vechii credinţe *nu erau eretici* (subl. n. V.V.)..." [10; 302].

Din acest motiv partea explicativ-epitetică din titlul lucrării lui Melchisedec („adică schismaticii sau rascolnicii şi ereticii ruseşti") ne pare a fi azi, cu deosebire după anularea excomunicării staroverilor, fără valoare probantă. Ea reflectă mai degrabă un mit. Problema aceasta nu ţine însă de domeniul filologiei şi nu intră nici în atribuţiile etnografilor. Ea urmează să fie elucidată de teologi.

Lăsând la o parte aspectele strict ecleziastice, cu deosebire cele liturgice, domeniu în care ne declinăm competenţa, cartea lui Melchisedec constituie, sub raportul contribuţiilor istorice şi demografice, o lucrare de pionerat, implicit o pagină de referinţă privind perioada austro-moldavo-otomană a diasporei ruşilor lipoveni din România.

NOTE

[1] Finuţa Asan, Mioara Avram et alii, *Gramatica limbii române*, vol. I, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Academiei, 1963

[2] Mioara Avram et alii, coordonator: acad. Iorgu Iordan, *Istoria lingvisticii româneşti*. Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978

[3] *Bol'šaja sovetskaja enciklopedija*, redactor principal: A.M. Prohorov, ed. a treia, vol. 7, Moscova, Editura Sovetskaja enciklopedija, 1972

[4] Aurora Chioreanu et alii, *Mic dicţionar enciclopedic*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978

[5] Lăcrămioara Cihaia et alii, *Dicţionar enciclopedic ilustrat*. Chişinău, Editura Cartier, 1999

[6] *DEX. Dicţionarul explicativ al limbii române*, elaborat sub conducerea lui Ion Coteanu şi a Lucreţiei Mareş, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996

[7] Constantin C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec. Studiu asupra vieţii şi activităţii lui*. Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1908

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)

[8] J.D. Douglas (redactor general) et alii, *Dicţionar biblic* (ed. engl.: *New Bible Dictionary*, f. l., 1962), Oradea, 1995

[9] Andrei Ivanov, *Dicţionar religios rus-român*. Bucureşti, Editura Bizantină, 2003

[10] Greg King, *Ultima împărătească. Povestea epocii şi vieţii ţarinei Alexandra Feodorovna*, traducere şi note de Roxana Popescu, Bucureşti, Editura Vivaldi, 1999

[11] *Lipovenismul, adică schismaticii sau rascolnicii şi ereticii ruseşci. Dupre autori ruşi şi izvoare naţionale române* de episcopul Dunărei de Jos Melchisedek. Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1871, 539 p. (în text, potrivit unei numerotări greşite, 547 p.; numele autorului este ortografiat cu -k)

[12] Svetlana Moldovan, *Comunitatea ruşilor lipoveni*. *Ghid de prezentare*, Bucureşti, Editura Ararat, 2004

[13] Antoaneta Olteanu, *Miturile Rusiei clasice*, Bucureşti, Editura Paideia, 2004

[14] Dan Petre, *Mică enciclopedie de cultură şi civilizaţie românească*. Bucureşti-Chişinău, Editura Litera Internaţional, 2002

[15] Sextil Puşcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinereţe (1895-1906)*. Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968

[16] A.S. Puşkin, *Sočinenija*, vol. III, Moscova, 1954

[17] Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, Bucureşti, Editura Minerva, 1971

[18] Ion M. Stoian, *Dicţionar religios. Termeni religioşi, credinţe populare şi nume proprii*, Bucureşti, Editura Garamond, 1994

[19] Victor Vascenco, *Transliteraţia cu grafii latine şi problemele ei în română*, Bucureşti, Editura Academiei, 2005.

[20] Victor Vascenco, *Lipovenii. Studii lingvistice*, Bucureşti, Editura Academiei, 2003

Heidelberg, septembrie 2006

BDD-A24296 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-28 15:01:06 UTC)